

**ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ: СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ,
ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ І МОДЕСТА МЕНЩИНСЬКОГО**

УДК 78.072(477):782.071.2(477)

DOI:

Корнель Сятецький, професор кафедри народних музичних інструментів та вокалу
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка, заслужений працівник освіти України

**ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТВОРЧОСТІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ: СОЛОМІЇ
КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ, ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ І МОДЕСТА МЕНЩИНСЬКОГО**

Стаття присвячена висвітленню дослідницької праці відомого українського музикознавця, журналіста Михайла Головащенко в справі розкриття співочої кар'єри видатних українських вокалістів Соломії Крушельницької, Олександра Мишуги і Модеста Менщинського. Висвітлюється творча діяльність митця, осмислюється його роль у зборі матеріалу та виданні змістовних видань про творчу і виконавську діяльність корифеїв співу, які в музичних колах, серед дослідників, педагогів, представників інтелігенції й сьогодні користуються великим попитом.

Ключові слова: Михайло Головащенко; Соломія Крушельницька; Олександр Мишуга; Модест Менщинський; вокальне мистецтво; музикознавча праця.

Лім. 10.

Kornel Siatetskyi, Professor of the Folk Musical Instruments and
Vocals Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical
University, Honored Worker of Education of Ukraine

**THE FIGURE OF MYKHAILO HOLOVASHCHENKO IN THE CONTEXT OF THE
STUDY OF THE WORKS OF PROMINENT UKRAINIAN SINGERS: SOLOMIYA
KRUSHELNYTSKA, OLEKSANDR MYSHUHA AND MODEST MENTSYNSKYI**

The nation's spiritual nature and its achievements in this realm of spirituality – alongside its material and cultural development – constitute the very criterion that determines the level of its development and shapes the progress of society.

This is precisely why it is so important to preserve and multiply the society's spiritual and cultural treasures to enrich it with material, technical, scientific, cultural, and musical achievements.

The problem of preservation and accrue ment of spiritual and cultural treasures is particularly crucial to those countries, which in the process of their historical development, did not have their own country: they had been subjugated, whereas their achievements had been appropriated, by their oppressors. This is why it is so important for our country, following its independence, to focus on academic investigations into the activities of Ukrainian emigres, and to popularize their heritage, all to the benefit of the upcoming generations.

In the most recent years, academic researchers, representatives of Ukrainian academic thought have built upon archive materials, have researched numerous miscellaneous sources, and have thereupon published books, memoirs, and monographs dedicated to the lives and creative activities of prominent artists who are representatives of Ukrainian emigres.

That said, the most voluminous and comprehensive works are memoirs that are recounting the stories of universally famous singers – Solomiya Krushelnytska, Modest Mentsynskyi, Oleksandr Myshuha – memoirs that have been diligently studied and published by the famous musical researcher Mykhailo Holovashchenko, back in the times of the Soviet totalitarian empire, when any research into the achievements by the Ukrainian nation was very much frowned upon – nay even dangerous. But even in those complicated circumstances, Mykhailo Holovashchenko had managed to research, create, put together, and finalise this truly invaluable treasure that will be appreciated by the future generations.

Keywords: Mykhailo Holovashchenko; Solomiya Krushelnytska; Modest Mentsynskyi; Oleksandr Myshuha; research; vocal art; musicological work.

Постановка проблеми. Михайло Головащенко ввійшов до історії як відомий журналіст, редактор, критик, музикознавець. Особливе місце в його діяльності займає дослідження творчості видатних українських співаків, упорядкування та видання

унікальних книжок про Соломію Крушельницьку, Олександра Мишугу і Модеста Менщинського.

У період тоталітарної системи, коли органи влади та “керівна і спрямовуюча” сила КПРС брали курс на злиття націй, створення єдиного радянського народу, досліджувати здобутки однієї

**ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ: СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ,
ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ І МОДЕСТА МЕНЦІНСЬКОГО**

нації, висвітлювати її досягнення – було небажаним для правлячої верхівки, ця робота всіляко гальмувалася, не схвалювалася, займатися нею було навіть небезпечно. Проте знаходилися науковці, ентузіасти, патріотично налаштовані люди, які самовіддано, натхненно, ціною власного здоров'я, матеріальних витрат плідно займалися цією справою. До таких ентузіастів належить постать дослідника в царині музичного мистецтва Михайла Головащенко (1923–2005).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Відомостей про цю особистість не так вже й багато. Про його діяльність можемо почерпнути інформацію із гасел енциклопедичних видань авторства Л. Пархоменко [8], І. Гамкала [1] та статті Т. Моргун [5], Б. Сюті, М. Загайкевич.

На сучасному етапі наукових досліджень чимало науковців, висвітлюючи теми розвитку музичного мистецтва, зокрема вокального, здійснюють покликання на праці М. Головащенко – дослідника та упорядника вагомих видань про славетних українських співаків.

Мета статті: окреслити аспекти наукової діяльності М. Головащенко, осмислити його роль у зборі матеріалу та виданні змістовних видань про творчу і виконавську діяльність корифеїв співу, ознайомити читача з власними враженнями від особистого спілкування з ним, популяризувати подвижницьку роботу цієї особистості на ниві дослідження українського вокального мистецтва у європейському вимірі.

Виклад основного матеріалу. Перша частина книжки “Соломія Крушельницька: Спогади. Матеріали. Листування” в упорядкуванні М. Головащенко вийшла в світ у видавництві “Музична Україна” в 1978 р., друга частина – в 1979. У першій книжці структурно розміщені спогади рідних, друзів, учнів та сучасників співачки, у другій – різні матеріали та листування, які вдалося зібрати в державних архівах, театрах, бібліотеках, у приватних осіб багатьох країн світу тощо.

Відомо, що у 1973 р. під егідою ЮНЕСКО в Україні відзначали сторіччя від дня народження співачки світової слави Соломії Крушельницької. Мистецтвознавець-упорядник М. Головащенко, провівши титанічну працю, підготував збірник документів та матеріалів про славну виконавицю і прагнув видати книжку до цього ювілею. Однак, двотомне видання вийшло друком аж у 1978–79 рр. Про складну історію підготовки двотомника до друку, титанічну працю зі збору матеріалів розкривається чимало цікавих нюансів у листах М. Головащенко до філолога, педагога і

психолога, літературознавця, публіциста, бібліографа Івана Смоля (1910 – 1986).

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігаються листи у хронологічному порядку за період від 4 травня 1971 року до 9 лютого 1978 р. Ці дані висвітлені науковим співробітником відділу рукописів Марією Тимочко [10]. Зокрема в листі № 9 від 3 вересня 1972 року М. Головащенко писав: “... Б'юся головою об мур, а пробити його сам не можу – бракує сили, крові, нервів, здоров'я, часу і, зрештою, грошей. Та це не зупиняє мене зараз, хоч ця книга буде останньою, на більше мене не вистарчить” [10, 248].

У листі № 22 від 16 січня 1978 року читаємо: “... Про Менцинського думав щось зробити, але, здається, нічого з того не вийде. Немає нічого, поїхати ніде не можливо. Бракує нервів, здоров'я і порожніх кишеней. А це ... вимагає великих навіть дуже великих витрат... Поїздки, пошуки... листи, яких треба написати тисячі, все це гроші... Все, що мав, пішло на Мишугу і Крушельницьку, пішло й здоров'я з нервами...” [10, 257–258].

Як бачимо, унікальна книжка про славну співачку України народжувалася у тяжких муках, титанічною працею однієї людини – ентузіаста. А мала б цією справою займатись держава з відповідним фінансуванням, науково-дослідними інституціями. У листі № 12 від 5 січня 1975 р. автор, сповнений радістю, з піднесенням повідомляв: “... що книжку здав до видавництва... вийшла вона надто великою, але прецікавою і надзвичайно цінною, вагомою. Це супер-бомба!!! В ній – понад 110 спогадів, 98 рецензій і статей, 249 листів... 74 фотографії. А які там спогади, матеріали, листи? Це лише Богові відомо (і мені!)” [10, 250].

І ось такий неоціненний скарб славної вченої, дослідник-упорядник Михайло Головащенко залишив для прийдешнього покоління, для рідного народу, України. Варто зауважити, що двотомник про Соломію Крушельницьку, як і книжки про М. Менцинського й О. Мишугу, тогочасним українським суспільством були сприйняті з ентузіазмом. У музичних колах, серед педагогів, представників інтелігенції видання користувалися великим попитом і швидко стали дефіцитними виданнями.

При особистому спілкуванні з М. Головащенко зауважив, що він критично висловлювався про письменницю Валерію Врублевську, авторку історично-бібліографічного роману “Соломія Крушельницька”, звинувачуючи її у плагіаті, перекрученні біографічних фактів з життя

**ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ: СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ,
ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ І МОДЕСТА МЕНЦИНСЬКОГО**

співачки, у низці огривів у використанні архівних матеріалів з його праці. Автор-упорядник намагався навіть судитися, однак – чоловік письменниці Віталій Врублевський у той час був помічником самого В. Щербицького – першого секретаря ЦК КП України. Про книжку В. Врублевської “Соломія Крушельницька” висловила й літературний критик, літературознавець, співзасновниця Читацького Клубу української книги в Парижі Мар’яна Гевак: “Цю книгу не можу оцінити однозначно. Стиль написання, мова, зміст витримані у традиції радянської літератури і це ніяк твір не прикрашає, робить його доволі нецікавим і посереднім. Окремі моменти, враховуючи роки написання, трактуються кардинально по іншому, ніж подаються у сучасніших джерелах. Але багатогранна особистість головної героїні компенсує усі недоліки!” [2].

У 1995 р. у київському видавництві “Рада” вийшла книжка “Модест Менцинський. Спогади. Матеріали. Листування” – автор-упорядник М. Головащенко. Як зазначалося вище, в одному з листів до І. Смоля автор-упорядник, покликаючись на нестерпні умови праці над книжками про славетних співаків України, відмовлявся від подальшої праці, зокрема над книжкою про М. Менцинського. Однак, на щастя, слова не дотримався, й знайшов у собі сили, натхнення, енергію і видав чудову книжку про великого українського співака, неповторного митця, могутній талант якого сяяв на оперному небосхилі світу впродовж трьох десятиліть – Модеста Менцинського.

У розлогій вступній статті “Незгасна зоря вокального Олімпу” автор-упорядник фахово, зі знанням специфіки вокального мистецтва на доброму літературному рівні розкриває феномен знаменитого співака. Використовуючи архівні матеріали, звертаючись до першоджерел, М. Головащенко майстерно, доступно, цікаво подає читачеві процес становлення митця, його феноменальну творчу діяльність, сприйняття його в Європі, створює реальний образ одного з найвидатніших співаків світу. Одночасно розкриває найтонші штрихи творчого портрету М. Менцинського як співака-актора і громадянина-патріота, який постійно пам’ятав про свою Батьківщину, рідний край, з якого вийшов у мистецький світ Європи.

У розділі “Видавця-упорядника” М. Головащенко, дякуючи всім, хто поділився своїми спогадами, допомагав у пошуках матеріалів і документів, листів, фотографій, розкриває всі перипетії збору матеріалів, показує ті труднощі, які йому довелося

переборювати у тогочасній кадебістській системі. Виїхати за кордон, та ще у капіталістичну країну? Це практично неможливо. Ось як описує автор історію оформлення його поїздки у Швецію. На два запрошення шведського посольства чиновники з Міністерства культури Радянського Союзу відмовили навіть не повідомивши адресата. “Шеф відділу Королівської опери Клас Ральф... надсилає запрошення втретє... Завідуючий відділом міжнародних зв’язків... категорично заявив: “Вы не поедете! Поедет кто-то другой!...””. І тільки після того, як за протекцією Дмитра Павличка я побував у заступника завідділом міжнародних відносин ЦК КПУ... питання моєї поїздки до Швеції було вирішено...” [4, 409].

Ось така панувала система, так доводилось ученим, науковцям працювати над вивченням архівних матеріалів, долаючи надзвичайно складні труднощі ізоляції залізною завісою України від Європи та всього світу.

Книжки про славетних співаків вийшли в світ у різний час: видання про О. Мишугу – в 1971 р., двотомне видання про С. Крушельницьку – в 1978–79 рр., про М. Менцинського – у 1995 р. Аналізуючи вступні статті автора до видань, спостерігаємо метаморфозу викладу думок, висновків, відчуваємо ті значні перепони, які стояли перед автором, – обов’язково треба було вплести в тексти думки про почуття інтернаціоналізму, любові, поваги до “старшого брата” – росії, “великого” російського народу, його мови, культури тощо.

У передньому слові до першої книжки про С. Крушельницьку автор акцентує, що: “На формування демократичного світогляду Соломії Крушельницької мали значний вплив творчість Тараса Шевченка, а також... прогресивна російська література, а зокрема твори Толстого, Чернишевського, Достоєвського, Некрасова, Пушкіна, Герцена та ін. ... високий пафос визвольних ідеалів російської культури..., яка разом з усіма... сердечно привітала воз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі” [9, 7].

Якщо в працях автора-упорядника, які вийшли друком у час існування тоталітарної системи, подібні “обов’язкові” висловлювання зустрічаються часто, окремі суспільні події інтерпретуються автором з позицій соціалістичного реалізму та інтернаціоналізму, бо інакше це видання не вийшло б друком, то в книжці про М. Менцинського, опублікована в час незалежної України, в 1995 р., подібна риторика відсутня. На перший план виходять поняття патріотизму, національної свідомості, любові до України.

**ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ: СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ,
ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ І МОДЕСТА МЕНЩИНСЬКОГО**

М. Головащенко – постать високоосвічена, професіонал-дослідник. Його повсякденній праці були притаманні надзвичайна працьовитість, відданість, цілеспрямованість, велика любов до українського слова, пісні, любов до України.

У радянський час таким людям, як п. Головащенко, було особливо важко – це була постійна внутрішня боротьба, спротив системі. Він особливо підтримував усе українське, цікавився і дбав про розвиток підростаючого покоління. Газета “Культура і життя”, в якій очолював відділ музичного мистецтва, постійно друкувала актуальні матеріали музично-естетичного розвитку дітей, розвитку музично-хорового, інструментального, естрадного мистецтва тощо.

У моєму архіві збереглася газета “Культура і життя” № 15 від 13 квітня 1986 р., в якій, на цілій шостій сторінці, поміщені матеріали “круглого столу” “Ручка, лінійка, сопілка” [3, 6] з проблем гармонійного розвитку дітей та юнацтва. Про проблеми підготовки фахівців музично-естетичного навчання та виховання виступили провідні педагоги музично-педагогічного факультету Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Франка К. Сятецький, С. Дацюк, С. Стельмашук, О. Яцків, Е. Мантулев, Г. Голик, П. Гушоватий, М. Бурбан, Л. Кияновська, І. Кліш.

Варто зауважити, що у 1980–90-х рр. музично-педагогічний факультет Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Франка був опорним для всіх подібних факультетів України, де розроблялися навчальні плани, програми із окремих дисциплін, різноманітні методичні матеріали щодо удосконалення навчально-виховного процесу з підготовки фахівців музично-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх школах. Матеріали “круглого столу”, опубліковані в тижневику “Культура і життя”, викликали неабиякий резонанс у певних колах фахівців. З ініціативи нашого факультету до навчального процесу музично-педагогічних факультетів було введено дисципліну “Оркестровий клас” та національний інструмент бандуру як “Основний музичний інструмент” (до цього у переліку дисципліни “Основний музичний інструмент” було тільки три – баян, фортепіано, скрипка).

Розкриваючи тему науково-дослідницької діяльності М. Головащенко, виникає запитання – чому його увага була прикута, в основному, до представників вокального мистецтва? Загалом, в чому полягає феномен постаті М. Головащенко?

На нашу думку, предметом дослідження діяльності українських співаків світової слави, у автора стало безмежне захоплення співом, любов до вокального мистецтва, до народної пісні,

українського мелосу. З біографічних джерел М. Головащенко дізнаємось, що у післявоєнний час здобув середню музичну професійну освіту співака, закінчивши Станіславівське музичне училище (тепер Івано-Франківський фаховий музичний коледж імені Д. Січинського), клас сольного співу. Конкретної інформації про голосові дані М. Головащенко немає, однак припускаємо, що вокальні дані були на доброму рівні, що дозволяло навчатися у професійному закладі співу і одержати кваліфікацію співака та педагога.

Власне, автор проніс цю безмежну любов до співу, вокального мистецтва протягом усього життя і з великою щирістю своєї душі, щедро обдаровував шанувальників портретами улюблених співаків – геніїв українського вокального мистецтва.

Наступне запитання: на яких засадах формувалися характер вченого, його громадянська позиція, потужний інтелектуальний рівень, патріотизм, безмежна любов до українства? Народившись на Донеччині у 1923 р., його дитячі та юнацькі роки проходили у краю, де у 1932–33 рр. прокотився зловіщий геноцид українського народу, у час люмпен-пролетаризації цих теренів. Однак гени українця, гени козацького роду не дали люмпенізуватися, омоскалитися, а сформувати характер справжнього українця, патріота, борця.

Особисте знайомство та спілкування з Михайлом Головащенко позитивно впливало на мене як на особистість, співака та педагога. У розмовах, спільних бесідах відчувалася висока ерудиція, відданість справі, вболівання за майбутнє держави її культури та мистецтва. Як безцінні реліквії, у власній бібліотеці зберігаю книжки про співаків, видані в його упорядкуванні з пам’ятними автографами.

У книжці про О. Мишугу гарним, каліграфічним почерком автор написав: “дорогому пану Корнелю Сятецькому – соловію Галичини і всієї неньки України з побажанням щастя і добра та нових творчих перемог! 14. 05.1996 р.” [6]. Подібно, власною рукою автора, підписана і книжка про М. Менщинського.

Однак найбільше враження на мене справили слова маестро у рецензії незабутньої журналістки дрогобицької газети “Галицька зоря” Анізії Онишак. У матеріалі, присвяченому фестивалю “Струни душі нашої” (гостем якого він був) та зустрічі з журналістом, дослідником, музикознавцем, подаються слова п. Михайла Головащенко: “... Пан Корнель Сятецький міг би співати у будь-якому театрі Європи. І найславетніші змушені були б поступитися йому місцем. Такого сильного і прекрасного тенора Європа не має ... Безголоса

**ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГОЛОВАЩЕНКА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ: СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ,
ОЛЕКСАНДРА МИШУГИ І МОДЕСТА МЕНЦІНСЬКОГО**

Європа була б щаслива, коли б вона мала такого співака” [7, 1].

Безумовно, такі слова з уст славетного музикознавця, критика, високоерудованого аналітика утверджували у мене впевненість, надихали на подальшу систематичну працю над художнім рівнем виконавства, розширення та збагачення репертуару тощо.

Висновки. Подвижницька, титанічна праця знаного музикознавця, журналіста у дослідженні та виданні книжок про славетних співаків України С. Крушельницьку, О. Мишугу, М. Менцинського, М. Роменського, вивчення творчості співаків: М. Скала-Старицького, Є. Зарицької, О. Руснака, Г. Шандровського, К. Чічки-Андрієнка, І. Маланюк, Л. Линковської, бандуристів-співаків З. Штокалка, В. Ємця – заслуговує особливої уваги.

Серед музикознавців України М. Головащенко здійснив великий поступ у дослідженні української вокалістики, популяризації творчості співаків-виконавців. А здійснення літературного запису підручника для студентів музичних ЗВО “Практичні основи вокального мистецтва” народного артиста України, професора М. Микиші, учня славного співака О. Мишуги, є вагомим внеском у навчальний процес, методику викладання співу.

Нехай ці скромні рядки про творчу діяльність цієї непересічної особистості, невтомного збирача перлів українського народу, його надбань, будуть вдячністю Маестро за наше знайомство, спілкування, за добрі, щирі слова на адресу моєї скромної особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамкало І. Головащенко Михайло Іванович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=25335 (дата звернення: 20.12.2021).
2. Гевак М. Соломія Крушельницька: Роман-біографія. URL: <https://www.goodreads.com/uk/book/show/22850466> (дата звернення: 11.04.2022).
3. Головащенко М. Ручка, лінійка, сопілка. *Культура і життя*. 1986. № 15. 13 квітня. С. 6.
4. Модест Менцинський. Спогади. Матеріали. Листування / Автор-упорядник М. Головащенко. Київ: Рада, 1995. С. 462.
5. Моргун Т. Літав орел, літав сизий. *Профспілкові вісті*. 2013. 3 грудня.
6. Олександр Мишуга: Спогади. Матеріали. Листи / Автор-упорядник М. Головащенко. Київ: Музична Україна, 1986. С. 779.
7. Онищак А. День четвертий. *Галицька зоря*. 1996. № 57. 18 травня. С. 1.
8. Пархоменко Л. Головащенко Михайло Іванович. *Українська музична енциклопедія*. Т. I: (А-

Д)/ Гол. ред. кол. Г. Скрипник. К.: ІМФЕ НАНУ, 2006. С. 489.

9. Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування. Частина I / Автор-упорядник М. Головащенко. Київ, 1978. С. 394.

10. Тимочко М. Листи Михайла Головащенко до Івана Смолія. *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2008. Вип. 3. С. 238–261.

REFERENCES

1. Hamkalo, I. Holovashchenko Mykhailo Ivanovych [Holovashchenko Mykhailo Ivanovych]. *Encyclopedia of modern Ukraine*. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=25335 (Accessed 20 Dec. 2021) [in Ukrainian].
2. Hevak, M. Solomiia Krushelnytska: Roman-biografiia [Solomiya Krushelnytska: Novel-biography]. Available at: <https://www.goodreads.com/uk/book/show/22850466> (Accessed 11 Apr. 2022) [in Ukrainian].
3. Holovashchenko, M. (1986). Ruchka, liniika, sopilka [Pen, ruler, flute]. *Culture and life*. No. 15. 13 April. p. 6. [in Ukrainian].
4. Modest Mentsynskiy. Spohady. Materialy. Lystuvannia (1995). [Modest Mentsynskiy. Memoirs. Materials. Correspondence]. Compiled by M. Holovashchenko. Kyiv. p. 462. [in Ukrainian].
5. Morhun, T. (2013). Litav orel, litav syzyi [The eagle flew, the blue flew]. *Trade union news*. 3 December. [in Ukrainian].
6. Oleksandr Myshuha: Spohady. Materialy. Lysty. (1986). [Oleksandr Myshuga: Memories. Materials. Leaves]. Compiled by M. Holovashchenko. Kyiv: Musical Ukraine. p. 779. [in Ukrainian].
7. Onyshchak, A. (1996). Den chetvertyi Day four. *Galician star*. No. 57. 18 May. p. 1. [in Ukrainian].
8. Parkhomenko, L. (2006). Holovashchenko Mykhailo Ivanovych [Holovashchenko Mykhailo Ivanovych]. *Ukrainian Music Encyclopedia*. T. I: (AD) / Gol. ed. count. G. Skripnik. Kyiv. p. 489. [in Ukrainian].
9. Solomiia Krushelnytska. Spohady. Materialy. Lystuvannia. Chastyna I. (1978). [Solomiya Krushelnytska. Memoirs. Materials. Correspondence. Part I]. Compiled by M. Holovashchenko. Kyiv. p. 394. [in Ukrainian].
10. Tymochko, M. (2008). Lysty Mykhaila Holovashchenka do Ivana Smoliia [Mykhailo Holovashchenko's letters to Ivan Smoliy]. *Bulletin of Lviv University. Series of bibliography, library science and information technology*. Vol. 3. pp. 238–261. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022